

آداب دعا

حجت‌الاسلام والمسلمین عباس کوثری*

مقدمه

یکی از جلوه‌های زیبای عبادت و بندگی، دعا و اظهار نیاز به پیشگاه آفریننده هستی است که انجام صحیح و سبک مطلوب آن مانند سایر عبادات، نیازمند شناخت صحیح جایگاه و آثار دعا و نیز انجام عملی آن با آداب و شرایط آن است؛ در غیر این صورت به فرموده قرآن، جز ضلالت و گمراهی بهره‌ای نخواهد بود: «وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ»^۱ و دعای کافران جز بر هدر نباشد. در نوشتار پیش رو، آداب دعا بر اساس آموزه‌های قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام بررسی شده است.

اهمیت دعا

ارزش و منزلت انسان نزد پروردگار، به مقدار دعا و نیایش اوست؛ چنانکه قرآن می‌فرماید: «قُلْ مَا يَعْجَبُوكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا»^۲ بگو اگر دعایتان نبود، پروردگارتان به شما اعتنایی نداشت. سید بن طاووس می‌نویسد: «برخی گفته‌اند مقصود از دعا در آیه عبادت است، ولی راویان مورد اعتماد از پیشوایان ما روایت کرده‌اند که مقصود از دعا در این آیه بدون هرگونه زیاده، همان دعایی است که در عرف شرع فهمیده می‌شود»^۳. دعا، کلید دستیابی به آرزوها و خواسته‌هاست؛ از همین روست که خداوند می‌فرماید: «أَجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ»^۴ دعای نیایشگری را که مرا بخواند، اجابت می‌کنم. بر اساس حدیث پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، دعا

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. رعد: ۱۴.

۲. فرقان: ۷۷.

۳. علی بن موسی ابن طاووس، فلاح السائل و نجاح المسائل، ص ۲۶.

۴. بقره: ۱۸۶.

مغز عبادت است.^۱

آداب دعا

«آداب» به معنای قاعده‌ها، روش‌ها، سنت‌ها و فرهنگ رایج هر قوم^۲ و نیز روش‌های پسندیده است.^۳ مقصود از آداب دعا، روش‌ها و راه‌هایی است که به دعا کمال و زیبایی می‌بخشد و نیایشگر را در رسیدن به قرب الهی و اجابت خواسته‌ها یاری می‌کند؛ چنانکه امام صادق علیه السلام فرموده است: «إِحْفَظْ أَدَبَ الدُّعَاءِ وَ انْظُرْ مَنْ تَدْعُو كَيْفَ تَدْعُو؛^۴ آداب دعا را رعایت کن و دقت داشته باش نزد چه کسی و چگونه و برای کدام هدف دعا می‌کنی». در روایات اسلامی برای دعا آدابی ذکر شده است که برخی از آن‌ها را ذکر می‌کنیم.

۱. حمد و ستایش

امام صادق علیه السلام فرموده است: «إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَدْعُو فَمَجِّدِ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَ اْحْمَدُهُ وَ سَبِّحْهُ وَ هَلِّلْهُ وَ أَثْنِ عَلَيْهِ وَ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ وَ آلِهِ ثُمَّ سَلْ تُعْطَى؛^۵ هر گاه خواستی دعا کنی، خدای عزوجل را تمجید و او را حمد و ستایش کن و تسبیح و تهلیل بگو و ثناگویش باش و بر محمد و آل او صلوات فرست؛ سپس درخواست کن تا به تو داده شود». علامه مجلسی رحمته الله می‌نویسد:

تمجید، گفتن «الله اکبر» است و تمجید، «الحمد لله» است و تسبیح، «سبحان الله» است و تهلیل، «لا اله الا الله» است و ثنا آن است که نعمت‌هایی که خداوند بر بنده عطا فرموده است، [آن نعمت‌ها را] بشمارد، ولی مهم بیان و اظهار این معانی است و به این الفاظ مخصوص اختصاص ندارد؛ چنانکه تمجید، بر «لا حول و لا قوة الا بالله» نیز اطلاق شده است.^۶

امام صادق علیه السلام در حدیث دیگری فرموده است: «هرگاه یکی از شما حاجتی خواهد، پروردگار را ستایش کند و او را مدح گوید؛ زیرا چون مردی از سلطان حاجتی خواهد، بهترین سخنی که توانایی آن را دارد، برای او آماده سازد. پس چون حاجتی خواستید، خدای عزیز جبار

۱. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۲۷: «الدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ».

۲. حسن انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ص ۶۵.

۳. محمد معین، فرهنگ معین، ج ۱، ص ۳۵.

۴. منسوب به جعفر بن محمد امام صادق علیه السلام، مصباح الشریعه، ص ۱۳۳.

۵. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۴۸۵.

۶. محمدباقر مجلسی، مرآت العقول، ج ۱۲، ص ۶۴.

را تمجید کنید و او را مدح گوید و ستایش کنید^۱. در ضمن بهتر است دعا با صلوات آغاز و با صلوات پایان یابد. چنانکه در روایتی آمده است که امام صادق علیه السلام بارها می فرمود:

مردی وارد مسجد شد و پیش از ستایش بر خدا و صلوات بر پیغمبر صلی الله علیه و آله، شروع به دعا کرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «این بنده در [دعا و درخواست از] پروردگارش شتاب کرد». سپس مرد دیگری وارد شد و نماز خواند و خدای عزوجل را ستایش کرد و بر رسول خدا صلی الله علیه و آله صلوات فرستاد. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله به وی فرمود: «بخواه تا به تو داده شود». ^۲

۲. اقرار به گناه و استغفار

اعتراف به گناه موجب می شود انسان در عمق وجود خویش، کوتاهی در وظیفه بندگی را دریابد و از عجب و خودشیفتگی دور بماند. خود را مستحق ملامت بداند و با فروتنی و خشوع در پیشگاه خدا نیایش کند و آمادگی بیشتری برای تابش انوار حق به دست بیاورد. از همین روست که امام صادق علیه السلام فرموده است: «آداب دعا عبارتند از مدح خدای و ثنای الهی. سپس اقرار به گناهان، آنگاه درخواست از خدا. به خدا قسم! هیچ کس از گناه جز با اقرار به آن بیرون نرفته است». ^۳ در حدیث دیگری از امام صادق علیه السلام آمده است: «هر کس از اوامر الهی اطاعت کند، سپس خدا را از راه دعا بخواند؛ خدای تعالی اجابت می کند». سپس آن حضرت در پاسخ به این پرسش که راه دعا کدام است، فرمود: «دعا را به ستایش و حمد خدای شروع می کنی و نعمت هایی را که به تو داده، یادآور می شوی. سپس شکرش را می گویی، آنگاه بر پیامبر صلی الله علیه و آله و آلش درود می فرستی و سپس یادآور گناهانت می شوی و بدان اقرار می کنی، سپس از آن ها استغفار می کنی. این، راه دعاست». ^۴

۳. صلوات بر پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام

مشهور علما معتقدند که صلوات از جانب خداوند، رحمت و از سوی ملائکه، استغفار است؛ ^۵ اما فیض کاشانی می نویسد: «صلوات از جانب خداوند، افاضه انواع کرامت ها و

۱. محمد بن یعقوب کلینی، *الکافی*، ج ۲، ص ۴۸۵.

۲. همان، ص ۴۸۶.

۳. همان، ص ۴۸۴.

۴. محمد بن حسن حر عاملی، *وسائل الشیعه*، ج ۷، ص ۸۲.

۵. محمدباقر مجلسی، *مرآت العقول*، ج ۱۲، ص ۸۹.

نعمت‌های بزرگ بر پیامبر ﷺ و صلوات ملائکه و انسان‌ها، دعا برای نزول این کرامت‌ها و نعمت‌هاست.^۱ صلوات در قرآن و روایات، اهمیت ویژه‌ای دارد و ثواب‌های بسیاری برای آن ذکر شده است. قرآن در سوره احزاب پس از آنکه از صلوات خدا و ملائکه بر پیامبر ﷺ خبر می‌دهد، به مؤمنان فرمان می‌دهد که آن‌ها نیز بر پیامبر ﷺ درود فرستند و تسلیم فرمان او باشند.^۲ اگر نمازگزار صلوات را به عمد در تشهد ترک کند، نمازش باطل می‌شود. ویژگی‌های زیر، بیانگر اهمیت و رمز و راز صلوات است.

(الف) صلوات، تجدید ایمان به خداوند و پیامبر ﷺ و خاندان پاک اوست.

(ب) صلوات، دعا به پیشگاه پروردگار و هر دعا، عبادت و موجب قرب حق است؛ بلکه به تعبیر برخی روایات، اصل و مغز عبادت است.^۳

(ج) صلوات، اعلام توحید واقعی و دور شدن از غلو نسبت به اولیای الهی است؛ زیرا با ذکر صلوات نیازمندی پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام به رحمت الهی اظهار می‌شود.

(د) ولایت و محبت به اهل بیت علیهم‌السلام، وسیله قرب الهی و موجب دستیابی به معارف و احکام صحیح الهی است و صلوات، اعلام این پیوند و نماد این ارادت است.^۴ بر این اساس ذکر صلوات در دعا موجب می‌شود انسان برای دریافت فیض الهی، شایستگی بیشتری به دست آورد و از استجاب بهره‌مند شود. صحیفه سجادیه، نمونه‌ای عینی و عملی از این شیوه زیباست؛ زیرا بسیاری از ادعیه آن همراه با صلوات است. امام صادق علیهما السلام فرموده است: «پیوسته دعا از رفتن به آسمان محبوب است تا آن زمان که بر محمد و آلش صلوات فرستاده شود». «همچنین فرموده است: «مَنْ دَعَا وَلَمْ يَذْكُرِ النَّبِيَّ ﷺ، الدُّعَاءُ عَلَى رَأْسِهِ فَإِذَا ذَكَرَ النَّبِيَّ ﷺ زُفِعَ الدُّعَاءُ»؛ هر که دعایی کند و نام پیامبر ﷺ را نبرد، آن دعا بالای سرش [چون پرنده‌ای] بچرخد و چون نام پیامبر ﷺ آورده شود، دعا بالا رود».

۴. انتخاب مکان‌های مقدس

شرافت و برتری معنوی هر مکان، به سبب جلوه‌های توحیدی و تأثیرگذاری آن در سعادت و

۱. همان.

۲. احزاب: ۵۶: «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا».

۳. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۲۷.

۴. محمدباقر مجلسی، مرآت العقول، ج ۱۲، ص ۹۰.

۵. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۴۹۳.

۶. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۹۴.

کمال و نیز به خاطر نقش تربیتی آن در تهذیب نفس و اصلاح آن است. این درخشش موجب می شود فیض الهی یار و همراه نیایشگر شود تا او به استجاب دست یابد. برخی از مکان های مقدس برای دعا عبارتند از:

۴/۱. مساجد

در حدیث قدسی آمده است: «بدانید که خانه های من در زمین، مساجدند که برای اهل آسمان ها همانند ستارگان برای اهل زمین می درخشند. خوشا به حال آنان که مساجد، خانه آنها باشد و خوشا به حال بنده ای که در خانه اش تطهیر کند، سپس مرا در خانه ام زیارت کند و خدا کریم تر از آن است که زائر و خواهان خود را دست خالی بازگرداند».^۱ امام صادق علیه السلام فرموده است:

كَانَ أَبِي إِذَا طَلَبَ الْحَاجَةَ طَلَبَهَا عِنْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ فَإِذَا أَرَادَ ذَلِكَ قَدَّمَ شَيْئًا فَتَصَدَّقَ بِهِ وَشَمَّ شَيْئًا مِنْ طَيِّبٍ وَرَاحَ إِلَى الْمَسْجِدِ وَدَعَا فِي حَاجَتِهِ بِمَا شَاءَ اللَّهُ؛^۲ پدرم وقتی نیازی داشت، به هنگام زوال ظهر آن را از خداوند درخواست می کرد. وقتی می خواست درخواست کند، ابتدا صدقه ای می داد و بوی خوش استشمام می کرد و به مسجد می رفت و برای حاجت خود دعا می کرد.

۴/۲. کنار کعبه

شرافت کعبه از این روست که اولین معبد روی زمین برای پرستش خدای یکتا، موجب هدایت انسان ها^۳ و محور مراسم شکوهمند حج است و در طول تاریخ، جایگاهی مقدس برای نیایش و راز و نیاز انبیا و اولیای الهی بوده است. بنابراین قرار گرفتن انسان در آنجا، زمینه مناسبی برای پذیرش دعاست. در این زمینه ادعیه خاصی برای طواف ذکر شده است. همچنین برای نیایش نزد ملتزم که میان درب خانه کعبه و حجرالاسود قرار گرفته است و نیز مستجار که پشت کعبه نزدیک رکن یمانی و محاذی در کعبه است، نیایش های دیگری ذکر شده است. نقل است هنگامی که امام صادق علیه السلام نزد ملتزم رسید، به خدمتکاران خود فرمود: «از من فاصله بگیرید. می خواهم در این مکان به گناهان خویش اعتراف کنم؛ زیرا هر که در اینجا اقرار به گناه و سپس از آن استغفار کند، خداوند گناهانش را بیاورد».^۴

۱. محمد بن علی صدوق، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۲۸.

۲. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۶۷.

۳. آل عمران: ۹۶: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ».

۴. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۳۴۶.

۴/۳. حائز امام حسین علیه السلام

در روایتی آمده است که امام صادق علیه السلام بیمار شد و به افرادی که نزد او بودند، دستور داد شخصی را اجیر کنند تا در کنار قبر امام حسین علیه السلام برای او دعا کند. پس مردی از دوستداران آن حضرت بیرون آمد و ماجرا را به یکی از علاقمندان امام علیه السلام گفت. آن مرد گفت: «من می‌روم، ولی امام حسین علیه السلام امامی است که اطاعتش واجب است؛ چنانکه امام صادق علیه السلام هم امامی است که اطاعتش واجب است. پس چگونه برای شفای امام صادق علیه السلام در کنار قبر امام حسین علیه السلام باید دعا کرد؟ آن شخص نزد امام آمد و سخن او را نقل کرد. حضرت فرمود: «همین طور است که وی می‌گوید، ولی او نمی‌داند که برای خدای متعال مکان‌هایی است که دعاها در آن اجابت می‌شود. بقعه امام حسین علیه السلام، از آن امکنه است».^۱

۴/۴. انتخاب زمان‌های خاص

دعا از نظر زمان، زمان‌های مختلف و گوناگونی دارد که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

الف. سحرگاهان

واژه «سَحَر»، به معنای زمان نزدیک به صبح است.^۲ قرآن از استغفارکنندگان در سحرگاهان ستایش کرده و آن را از صفات پرهیزکاران قرار داده است: «وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ».^۳ در روایات نیز سحرگاه زمان مناسبی برای دعا به شمار آمده است؛ چنانکه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرموده است: «بهترین وقتی که در آن می‌توانید خدای عزوجل را بخوانید، سحرهاست و این آیه را که حضرت یعقوب علیه السلام به پسرانش گفت به زودی برای شما از پروردگار خود آمرزش خواهم،^۴ تلاوت کرد و فرمود: (یعقوب علیه السلام دعا کردن برای آن‌ها را) تا سحر به تأخیر انداخت».^۵ امام باقر علیه السلام نیز فرموده است: «خدای عزوجل از میان بندگان مؤمنش، آن بنده‌ای را دوست دارد که بسیار دعا کند. پس بر شما باد به دعا از هنگام سحر تا طلوع آفتاب؛ زیرا آن هنگامی است که درهای آسمان گشوده و روزی‌ها در آن تقسیم و حاجت‌های بزرگ برآورده می‌شود».^۶

۱. احمد بن محمد ابن فهد حلی، *عدة الداعی و نجاح الساعی*، ص ۵۷.

۲. احمد فیومی، *المصباح المنیر*، ج ۱-۲، ص ۲۶۷؛ فضل بن حسن طبرسی، *مجمع البیان*، ج ۲، ص ۷۱۴.

۳. آل عمران: ۱۷.

۴. یوسف: ۹۸: «قَالَ سَوْفَ أَسْتَفِيرُ لَكُمْ رَبِّي».

۵. محمد بن یعقوب کلینی، *الکافی*، ج ۲، ص ۴۷۸: «خَيْرُ وَقْتٍ دَعَوْتُمْ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِ الْأَسْحَارُ وَتَلَا هَذِهِ الْآيَةَ فِي قَوْلِ يَعْقُوبَ علیه السلام: سَوْفَ أَسْتَفِيرُ لَكُمْ رَبِّي وَقَالَ آخِرُهُمْ إِلَى السَّحْرِ».

۶. محمد بن حسن حر عاملی، *وسائل الشیعه*، ج ۷، ص ۶۹.

ب. بعد از نماز

امیر مؤمنان علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل می‌کند که آن حضرت فرموده است: «هر که برای خدا نماز واجبی بگزارد، بعد از آن برایش دعایی مستجاب است».^۱ همچنین حضرت فرمود: «ثَلَاثَةٌ أَوْقَاتٍ لَا يُجِيبُ فِيهَا الدُّعَاءَ عَنِ اللَّهِ (تَعَالَى) فِي آثَرِ الْمَكْتُوبَةِ وَ عِنْدَ نُزُولِ الْمَطَرِ وَ ظُهُورِ آيَةِ مُعْجَزَةٍ لِلَّهِ فِي أَرْضِهِ»^۲ سه وقت است که دعا از جانب خدا باز نمی‌گردد، دعا بعد از نماز واجب و هنگام نزول باران و آشکار شدن معجزه الهی در زمین».

۵. دعا برای دیگران

اسلام بر محبت و دوستی میان مؤمنان تأکید بسیاری کرده و به پیروان خود آموخته است که برای پیشگامان در ایمان، از خداوند آمرزش طلبند و خواستار زدودن کینه مؤمنان از دل‌هایشان شوند.^۳ دعا برای برادران ایمانی در خلوت، نشان‌دهنده صفای باطن و نداشتن کینه به آنان است و نتیجه آن، شایستگی دریافت رحمت الهی است. از امام مجتبی علیه السلام روایت شده است که فرمود: «مادرم زهر علیه السلام را در شب جمعه‌ای دیدم که تا سپیده‌دمان عبادت و برای مؤمنان با نام دعا کرد و برای خویش دعا نکرد. از ایشان سبب را جو یا شدم. فرمود: فرزندم! اول همسایه، بعد خانواده».^۴

علی بن ابراهیم از پدرش نقل می‌کند که عبدالله بن جندب را در موقف (عرفات) دیدم و وقوفی بهتر از وقوف او ندیدم. پیوسته دست‌هایش به سوی آسمان بلند و اشک‌هایش بر گونه‌اش روان بود؛ به طوری که بر زمین می‌ریخت. وقتی مردم (از عرفات) برگشتند، به او گفتم: «ای ابامحمد! من وقوفی بهتر از وقوف تو ندیدم». گفت: «به خدا سوگند! من جز برای برادران (دینی) خود دعایی نکردم و این برای این بود که حضرت ابوالحسن کاظم علیه السلام به من خبر داد که هر که پشت سر برادر دینی خود دعا کند، از عرش به او ندا شود: برای تو باد صد هزار برابر. خوش نداشتم که صد هزار دعای تعهد شده را به خاطر یک دعا از دست بدهم که نمی‌دانم آن یک دعا هم به اجابت برسد یا نه».^۵

۱. محمد بن حسن طوسی، الامالی، ص ۲۸۹.

۲. همان، ص ۲۸۱.

۳. حشر: ۱۰: «وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا».

۴. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۱۱۳.

۵. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۵۰۸: «أَنَّ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَى علیه السلام أَخْبَرَنِي أَنَّ مَنْ دَعَا لِإِخِيهِ بِظُهُورِ الْغَيْبِ نُودِيَ مِنَ الْعَرْشِ وَلَكَ مِائَةٌ أَلْفٍ ضِعْفٍ فَكْرَهُتُ أَنْ أَدَعَ مِائَةَ أَلْفٍ مَضْمُونَةَ لِرِجَالِي لَأَدْرِي تُسْتَجَابُ أَمْ لَا».

رسول خدا ﷺ نیز فرموده است:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُؤْمَرُ بِهِ إِلَى النَّارِ - يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَسْحَبُ فَيَقُولُ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ يَا رَبِّ هَذَا الَّذِي كَانَ يَدْعُو لَنَا فَشَفَعْنَا فِيهِ فَيَسْفَعُهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِ فَيَنْجُو؛^۱ بنده‌ای را در روز قیامت دستور دهند که او را به دوزخ برند و وی را بدان سو کشند. مردان مؤمن و زنان مؤمنه گویند: پروردگارا! این همان است که برای ما دعا می‌کرد. شفاعت ما را درباره او بپذیر. خدای عزوجل شفاعت ایشان را درباره او بپذیرد و آن بنده نجات یابد.

۶. خشوع قلبی

دعا، راز و نیاز با معبود یکتاست و این حقیقت زمانی تجلی می‌یابد که با احساس درونی سرشار از شوق و عشق انجام شود. هر اندازه نیایشگر از توجه و خشوع قلبی افزون‌تری برخوردار باشد، بیشتر می‌تواند در معرض تابش انوار حق قرار گیرد؛ از همین روست که قرآن فرموده است: «وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا»^۲ او را با بیم و امید بخوانید». امام صادق علیه السلام نیز فرموده است: «خدای عزوجل دعایی را که از روی دل غافل باشد، اجابت نکند. پس هر گاه دعا کردی، با قلب خود به آن توجه کن و یقین داشته باش که اجابت شود».^۳ این اصلی است که باید آن را در تمامی موارد به کار بست. امام علی علیه السلام همیشه می‌فرمود: «إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ لِلْمَيِّتِ فَلَا يَدْعُو لَهُ وَقَلْبُهُ لَاهٍ عَنْهُ وَلَكِنْ لِيَجْتَهِدَ لَهُ فِي الدُّعَاءِ»^۴ هر گاه یکی از شما برای مرده‌ای دعا کند، در حالی که دلش از او غافل است، دعا نکند؛ بلکه در دعای بر او [به درستی] بکوشد». این بدان سبب است که برخی در دعا بر شخص مرده به رسم عادی و بی‌توجه دعا می‌کنند؛ در حالی که دعای حقیقی این است که از صمیم دل باشد. یکی از اعضای بسیج عشایر دشت‌مغان می‌گوید:

ما موظف بودیم هر ده یا پانزده روز یک‌بار، از بسیج عشایر دشت‌مغان به تبریز بیاییم تا هم به سپاه و هم به شهید مدنی علیه السلام گزارش دهیم. این روال را همیشه انجام می‌دادیم. یک‌بار که به تبریز می‌آمدیم، امام جمعه قلبی آنجا که اکنون به رحمت خدا رفته است، به ما گفت: «از قول من به آیت‌الله مدنی بگویند باران نباریده و همه محصولات سوخته‌اند و اوضاع در دشت‌مغان وخیم است». پیغام امام جمعه دشت‌مغان را به

۱. همان.

۲. اعراف: ۵۶.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، *الکافی*، ج ۲، ص ۴۷۳.

۴. همان.

آیت الله مدنی رساندیم. ایشان آه بغض آلودی کشید و در نماز جمعه دعا کرد و با حال عجیبی از خدا باران خواست. هنوز نماز تمام نشده بود که در تبریز و سراسر استان، باران عجیبی شروع به باریدن کرد. با آن حال که ایشان دعا می کرد، معلوم بود که چه اتفاقی خواهد افتاد.^۱

۷. امیدواری

قرآن می فرماید: «وَأَدْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»^۲ او را با بیم و امید بخوانید؛ زیرا رحمت خدا به نیکوکاران نزدیک است». امام صادق علیه السلام فرموده است: «إِذَا دَعَوْتَ فَأَقْبِلْ بِقَلْبِكَ وَطُنَّ حَاجَتَكَ بِالْبَابِ»^۳ هنگامی که دعا می کنی، به آن توجه قلبی داشته باش و گمانت به این سان باشد که روا شدن حاجت و نیازت در آستانه در است».

۸. آهسته و در نهان

بهترین دعا این است که در نهان و آهسته باشد؛ چنانکه قرآن فرموده است: «أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً»^۴ پروردگارتان را با تضرع و در نهان بخوانید». رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز فرموده است: «بهترین عبادت و ذکر، مخفی ترین آن هاست».^۵ دعای پنهانی، هفتاد بار از دعای آشکار بهتر است.^۶

۹. دعای دسته جمعی

خداوند در داستان مباحله فرمان داد که پیامبر صلی الله علیه و آله به همراه عزیزان خود دسته جمعی دعا کند.^۷ امام صادق علیه السلام فرموده است:

مَا مِنْ رَهْطٍ أُرْبَعِينَ رَجُلًا اجْتَمَعُوا فَدَعَوْا اللَّهَ فِي أَمْرٍ إِلَّا اسْتَجَابَ اللَّهُ لَهُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونُوا أُرْبَعِينَ فَأَرْبَعَةٌ يَدْعُونَ اللَّهَ عَشْرَ مَرَّاتٍ إِلَّا اسْتَجَابَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُمْ؛^۸ هیچ گروه چهل

۱. هادی حسین خانی نائینی، *بال و پرهای امام (بررسی از سیره عملی نمایندگان امام خمینی علیه السلام)* در استانها، ص ۱۱۷ و ۱۱۸.

۲. اعراف: ۵۵.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، *الکافی*، ج ۲، ص ۴۷۳.

۴. اعراف: ۵۵.

۵. حسن بن محمد دیلمی، *ارشاد القلوب*، ج ۱، ص ۱۵۴: «خَيْرُ الْعِبَادَةِ أَخْفَاهَا. وَقَالَ: خَيْرُ الذِّكْرِ الْخَفِيِّ».

۶. همان: «دُعَاءُ السَّرِّ يَزِيدُ عَلَى الْجَهْرِ سَبْعِينَ ضِعْفًا».

۷. آل عمران: ۶۱.

۸. احمد بن محمد ابن فهد حلی، *عدة الداعی و نجاح الساعی*، ص ۱۵۸.

نفره‌ای نیستند که جمع شوند و دعا کنند، جز آنکه خدای متعال دعای ایشان را اجابت می‌کند و اگر چهار نفرند؛ در صورتی که خدا را ده بار بخوانند، اجابت می‌شوند.

۱۰. توسل به اهل بیت علیهم‌السلام

یکی از آداب دعا، درخواست حاجت از خداوند به مقام و حق اولیای الهی است. در دعای عرفه سیدالشهدا علیه‌السلام می‌خوانیم: «اللَّهُمَّ إِنَّا نَتَوَجَّهُ إِلَيْكَ فِي هَذِهِ الْعَشِيِّ الَّتِي شَرَفْتَهَا وَعَظَّمْتَهَا بِمُحَمَّدٍ نَبِيِّكَ وَرَسُولِكَ»^۱. در برخی روایات که اهل سنت آن‌ها را صحیح دانسته‌اند، درخواست حاجت همراه با توسل به مقام و حق حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم همراه شده است؛ چنانکه در روایتی آمده است:

مرد ناینایی از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم برای شفای بیماری‌اش تقاضای دعا کرد. حضرت به او دستور داد وضو بگیرد و در وضوی خود دقت کند و دو رکعت نماز بگزارد و این‌گونه دعا کند: «پروردگارا! من از تو درخواست می‌کنم و به وسیله محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، پیامبر رحمت به سویت می‌آیم. ای محمد! من درباره حاجتم به وسیله تو به خدایم متوجه می‌شوم تا حاجتم برآورده شود. پروردگارا! شفاعت او را درباره من بپذیر». راوی می‌گوید مدتی نگذشت که آن مرد عافیت یافت.^۲

آلوسی، از مفسران اهل سنت، پس از نقد و بررسی احادیث مختلف درباره توسل می‌نویسد: «منعی در توسل به پیشگاه خداوند به مقام پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نیست؛ چه در حال حیات پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم باشد و چه پس از رحلت ایشان. همچنین توسل جستن به مقام غیر پیامبر در پیشگاه خدا مانعی ندارد، به شرط اینکه او در واقع در پیشگاه خدا مقامی داشته باشد».^۳

سید حسن نصرالله، دبیر کل حزب‌الله لبنان به نقل از مقام معظم رهبری می‌گفت:

من در اداره امور کشور، بعضی وقت‌ها حل مسائل برایم دشوار می‌شود و دیگر هیچ راهی پیدا نمی‌شود؛ به دوستان و اعوان و انصار می‌گویم که آماده شوید به جمکران برویم. راه قم را پیش می‌گیریم و راهی مسجد جمکران می‌شویم. بعد از راز و نیاز با آقا، احساس می‌کنم همانجا دستی از غیب مرا راهنمایی می‌کند و من در آنجا به تصمیمی می‌رسم و مشکل بدین صورت حل می‌شود و همان تصمیم را عملی می‌کنم.^۴

۱. علی بن موسی ابن طاووس، *الاقبال بالأعمال*، ج ۲، ص ۸۵

۲. محمد بن یزید ابن ماجه قزوینی، *سنن ابن ماجه*، ج ۳، ص ۵۰۵.

۳. محمود بن عبدالله آلوسی، *روح المعانی*، ج ۳، ص ۲۹۷.

۴. هادی حسین خانی نائینی، *بال و پرهای امام (بررسی از سیره عملی نمایندگان امام خمینی علیه‌السلام)* (در استان‌ها)، ص ۱۱۸.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. ابن طاووس، علی بن موسی، الاقبال بالاعمال، چاپ اول، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶ش.
۲. _____، فلاح السائل و نجاح المسائل؛ چاپ اول، قم: بوستان کتاب، ۱۴۰۶ق.
۳. ابن فهد حلّی، احمد بن محمد، عدة الداعی و نجاح الساعی، تصحیح احمد موحدی قمی، چاپ اول، قم: دار الکتب الاسلامی، ۱۴۰۷ق.
۴. آلوسی، محمود بن عبدالله، روح المعانی، تصحیح محمد حسین عرب، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۷ق.
۵. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: سخن، ۱۳۸۳ش.
۶. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، تحقیق مؤسسة آل البيت علیهم السلام، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۹ق.
۷. حسین خانی نائینی، هادی، بال و پرهای امام (برشی از سیره عملی نمایندگان امام خمینی علیه السلام در استان‌ها)، چاپ اول، قم: بوستان کتاب، ۱۴۰۰ش.
۸. دیلمی، حسن بن محمد، ارشاد القلوب، چاپ اول، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ق.
۹. صدوق، محمد بن علی، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، قم: الدار الشریف الرضی، ۱۴۰۶ق.
۱۰. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش.
۱۱. طوسی، محمد بن حسن؛ الأمالی؛ قم: دارالثقافة، ۱۴۱۴ق.
۱۲. فیومی، احمد، المصباح المنیر، قم: مؤسسة دارالهجرة، ۱۴۰۵ق.
۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۱۴. مجلسی، محمدباقر، مرآت العقول، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۴ق.
۱۵. مختاری، رضا، سیمای فرزندگان، چاپ ۲۶، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۷ش.
۱۶. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران: چاپخانه سپهر، ۱۳۷۵ش.
۱۷. منسوب به امام صادق علیه السلام، مصباح الشریعه، بیروت: الاعلمی، ۱۴۰۰ق.